

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

УДК 347.133.9

КОНЦЕПЦІЯ CONDITIO SINE QUA NON В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Донська Л. Д.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Автор аналізує концепцію *conditio sine qua non* у цивільному праві. В результаті проведеного аналізу робить висновок про те, що найбільш прийнятною і такою, що відповідає вимогам чинного цивільного законодавства України, є концепція *conditio sine qua non*

Ключові слова: цивільне право; причинний зв'язок; концепція *conditio sine qua non*.

Актуальність проблематики причинного зв'язку в цивільному праві обумовлена, передусім, тією обставиною, що до цього часу науці не вдалося опрацювати єдину, таку, що ґрунтується на положеннях законодавства та відповідає логіці людського мислення, теорію причинного зв'язку. Кількість таких теорій, що існує, вражає. Втім, переважна більшість таких теорій має суттєвий недолік: не може застосовуватись з огляду на очевидну невідповідність законодавству.

З огляду на викладене, метою даної статті, є аналіз теорії *conditio sine qua non*, яка на думку автора, є найбільш придатною для їх практичного використання.

У 20-ті роки ХХ століття теорія *conditio sine qua non* визнавалася багатьма вченими, зокрема Трайніним А. Н. Засновник концепції необхідного і випадкового спричинення Піонтковський А. А. в порядку самокритики визнавав, що він також поділяв концепцію *conditio sine qua non* у 20-ті роки ХХ століття.

Сутність теорії *conditio sine qua non* полягає у визнанні причиною певного наслідку будь-якої умови, при виключенні якої із загального ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків настання цього наслідку унеможливується. Основним запереченням проти цієї теорії є твердження про те, що ця концепція дає висновки, які «виявляються надто суворими в кримінальному праві і явно невиправданими в цивільному праві... Ідучи в цьому напрямку, можна визнати батьків злодія, що народили і виховали його, відповідальними за здійснену ним крадіжку». Це висловлювання і сьогодні схвально цитується як аргумент, що спростовує теорію *conditio sine qua non*. Подібно до цього Іюффе О. С. вважав теорію *conditio sine qua non* непринятною, оскільки, спираючись на неї, ланцюг причинності можна продовжувати до безкінечності. До того ж автор не зазначає на те, чому він вважає непринятною ідею продовжувати ланцюг причинності до безкінечності. Автор цієї дисертації вважає цю ідею (продовжувати ланцюг причинності до безкінечності) доцільною.

До безкінечності продовжувати ланцюг причинності навряд чи є реальним. Але вести його до такого ланцюгу, до якого є можливості його продовжити, необхідно. Ніякого абсурду в цьому немає, бо в іншому випадку цей ланцюг буде свідомо використовуватися для досягнення протиправних цілей.

Так само, Церетелі Т. В. вирішувала питання про причинний зв'язок у випадках, коли хтось посилає іншу особу під час грози до лісу з надією, що блискавкою цю особу уб'є, або умовляє іншу особу полетіти на літакові, розраховуючи на аварію та загибель цієї особи. Використання для встановлення причинного зв'язку теорії *conditio sine gua non*, писала Церетелі Т. В., було б підставою для висновку про те, що особу, яка примушувала чи умовляла іншу особу іти в ліс чи сісти на літак, треба притягати до відповідальності за умисне вбивство, якщо відповідні дії здійснювалися із розрахунком на смерть потерпілого. Однак цей висновок є некоректним. По-перше, наявність причинного зв'язку між діями особи, що мала намір на позбавлення життя потерпілого, ще не означає, що особа має нести відповідальність за вбивство. По-друге, треба вирішити питання про те, яке ж правопорушення вчинила ця особа. Якщо особа умовляла іншу особу скористатися літаком для поїздки, то тут правопорушення немає взагалі. Якщо особою, що послала людину в ліс під час грози, є роботодавець, то тут треба визнати і наявність порушення, і наявність причинного зв'язку, що, однак, не дає підстав для кваліфікації діяння як навмисного вбивства, оскільки таке порушення кваліфікується як порушення вимог законодавства про охорону праці, що спричинило тяжкі наслідки. У випадку, коли особа умовляла дорослу людину, що належне розуміє небезпеку, пов'язану з грозою, сходити у ліс під час грози, правопорушення немає. Якщо потерпілою особою є дитина, то і правопорушення, і причинний зв'язок є наявними.

Однак причинний зв'язок не є єдиною умовою відповідальності. Ця відповідальність передбачає насамперед наявність правопорушення та вини, а у тих випадках, коли умовою відповідальності є причинний зв'язок, то притягнення до відповідальності неможливе також за відсутності шкідливого результату. У зв'язку з цим доцільно було б підтримати наступне висловлювання учених: «Теорія причинного зв'язку – це не той засіб, за допомогою якого треба обмежувати або виключати свавілля законодавця, оскільки деспотичний законодавець може взагалі виключити вини і причинний зв'язок із складу елементів підстави цивільно-правової відповідальності».

Теорія *conditio sine gua non* інтерпретувалася у радянській юридичній науці як така, що вважає всі умови настання певного наслідку рівноцінними. Так, Піонтковський А. А. спочатку пише про те, що дана теорія виходить із того, що всі попередні близькі і віддалені умови настання даної події є повністю рівноцінними. Але навіть цей автор, який навряд чи міг бути об'єктивним при оцінці теорії *conditio sine gua non*, повну рівноцінність розкривав так, що кожна із умов, якщо вона була необхідною для настання певного наслідку, може розглядатись як причина того, що відбулося. У цьому випадку рівноцінність, як уявляється, розуміється як однакова необхідність кожної із умов для настання певного наслідку. Проти цього немає будь-яких заперечень, оскільки таке твердження не виключає врахування міри спричинення при встановленні судом міри юридичної відповідальності чи інших правових наслідків певної дії чи бездіяльності. Але твердження про рівноцінність всіх умов відповідно до теорії *conditio sine gua non* зустрічається у науці цивільного права.

Тому теорія *conditio sine gua non* має застосовуватися у цивільному праві з урахуванням міри спричинення, тобто з урахуванням теоретичних висновків, які свого часу сформулював та обґрунтував Трайнін А. Н. Зрозуміло, що це потребує відповідного коригування деяких положень актів цивільного законодавства. Але ці коригування були б доцільними. Вони були б певним кроком на шляху удосконалення цивільного законодавства.

У цивільному праві одним із найвагоміших заперечень проти теорії *conditio sine gua non* є аргумент, відповідного до якого у випадку відповідальності за відсутності вини ця теорія дозволяє покласти на боржника відповідальність за наслідки, які є занадто віддаленими від причини. Але відповідальність за відсутності вини не треба використовувати для спростування теорії *conditio sine gua non*. У випадках відповідальності за відсутності вини на виняток із загального правила, що впливає із теорії *conditio sine gua non*, варто законом встановити обмеження можливості покладення на особу цивільно-правової відповідальності, передбачивши таку відповідальність лише за збитки (шкоду), що знаходяться в безпосередньому (прямому) причинному зв'язку з порушенням, розуміючи при цьому безпосередній (прямий) причинний зв'язок, наприклад, так, як його визначає Єгоров Н. Д. Стосовно наслідків, які з причиною в прямому причинному зв'язку не знаходяться, то відповідальність за них можна було б покласти за умови наявності вини, тобто, відповідно до загальних правил про майнову відповідальність.

Помилковим є уявлення про те, що концепція *conditio sine gua non* невинувато розширює зміст поняття причинного зв'язку також за рахунок таких дій чи бездіяльності, які не вплинули на результат. Лунц Л. А. визнавав концепцію необхідного причинного зв'язку. Відповідно до цієї концепції він схвально висловлювався на адресу постанови Верховного Суду СРСР, якою була визнана відсутність причинного зв'язку між діями касира, який припустився порушення при видачі грошей із каси банку інспектору заготівельної контори за дорученням останньої, та наступною розтратою грошей інспектором. Питання про наявність чи відсутність причинного зв'язку в таких випадках треба вирішувати залежно від того, якого порушення припустився касир. Він міг припуститися порушення, видавши гроші за документами, за якими гроші не могли бути видані. Тоді причинний зв'язок між порушенням та розтратою є наявним. Касир міг припуститися такого порушення, виправлення якого залежало від нього. Якщо виключити таке порушення, то касир все рівно був зобов'язаний видати гроші, а наступні протиправні дії інспектора заготконтори все одно були б здійснені, а гроші – розтрачені. У цьому випадку концепція *conditio sine gua non* не дає можливості визнати наявність причинного зв'язку. Отже, ця концепція відповідає вимозі об'єктивності і не дає змоги для твердження про наявність причинного зв'язку там, де його немає.

Критика на адресу концепції *conditio sine gua non* значною мірою пов'язана з суб'єктивним напрямом теорії *conditio sine gua non*. Звертається увага на те, що суб'єктивний напрямок цієї теорії передбачає включення до змісту категорії причинного зв'язку, що позначає об'єктивне явище, суб'єктивних елементів. Але ж таке змішування допускали представники різних концепцій причинного зв'язку. І якщо таке змішування допускається, то треба очистити об'єктивну категорію причинного зв'язку від суб'єктивних елементів.

Концепція *conditio sine gua non* є прийнятною для тлумачення практично всіх положень чинного цивільного законодавства України, в яких прямо чи опосередковано зазначається на причинний зв'язок, що буде показано в наступному підрозділі на прикладах формулювань, що містяться в чинному Цивільному кодексі та деяких інших актах цивільного законодавства.

Список літератури

1. Лунц Л. А., Новицкий И. Б. Общее учение об обязательстве / Л. А. Лунц, И. Б. Новицкий. – М. : Госюриздат, 1950. – 416 с.
2. Гражданское право: [Учебник] / [Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого]. – М.: Теис, Часть 1./1996. – 552 с.
3. Кофман В. И. Причинная связь как основание ответственности по советскому гражданскому праву: Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.03: Гражданское право и гражданский процесс; международное частное право; семейное право / В. И. Кофман. – М., 1961. – 22 с.
4. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с.
5. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
6. Притыка Д. Н., Карабань В. Я., Ротань В. Г. Договорное право: Общая часть. Комментарий к гражданскому законодательству. – Киев-Севастополь: Институт юридических исследований, 2002. – 880 с.
7. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве / Т. В. Церетели. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского гос. ун-та, 1957. – 276 с.
8. Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1951. – 385 с.
9. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. [Учебное пособие] в 2-х т. / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Спарк. – Т. 2. – 1995. – 464 с.
11. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. В 4 т./ А.Г. Ярема. В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Ротань. — К.: А.С.К. — Т. 1. – 852 с.

Донская Л. Д. Концепция *conditio sine gua non* в гражданском праве / Л. Д. Донская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 1. 2012. – С. 53-56.

Автор анализирует концепцию *conditio sine gua non* в гражданском праве. В результате проведенного анализа приходит к выводу, что наиболее приемлемой и отвечающей требованиям действующего гражданского законодательства Украины является концепция *conditio sine gua non*.

Ключевые слова: гражданское право, причинная связь, концепция *conditio sine gua non*.

Donskaya L. The conception of the condition *sine gua non* in the civil law / L. Donskaya // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 1. 2012. – P. 53-56.

The author analyses the conception of the condition *sine gua non* in the civil law. And at the end he makes a conclusion that the condition *sine gua non* is the most admissible and it answers to conditions of the civil legislation of Ukraine.

Keywords: civil law, reason's connection, condition *sine gua non*.

Статья поступила в редакцию 21.03.2012.